

בענין בדיקת חמץ בבית במשרד וברכב

שמואל חיים שטרנבוך

מבוא

כל שנה לפני פסח מתעוררת במשרדנו בין החברים השאלה בענין בדיקת חמץ במשרד, האם בכלל צריך לבדוק ואם כן מתי ואיך? הדיונים בענין הזה הביאו אותי להתעמק קצת בנושא בדיקת חמץ, ללבן שיטות הראשוניים בטעם הבדיקה ולהעלות נקודות להלכה איך לנהוג. אין לראות בדברים שנכתבו הוראה למעשה אלא יש לשאול מורי הלכה מובהקים איך לנהוג.

איסור חמץ

חמץ בפסח אסור באכילה כמו שכתוב בתורה (שמות יב, טו) "כל אכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשן עד יום השביעי". וכך פוסק הרמב"ם בתחילת הלכות חמץ ומצה "האוכל כזית חמץ בפסח במזיד חייב כרת".

חמץ בפסח בשונה משאר איסורים שבתורה אסור להחזיקו ברשותו במשך חג הפסח, והמחזיקו אצלו עובר על שני לאוין, א' הלאו של לא יראה וב' הלאו שלא ימצא. וכך פוסק הרמב"ם בפ"א ה"ב מהלכות חמץ ומצה "המניח חמץ ברשותו בפסח אף על פי שלא אכלו עובר בשני לאוין שנאמר לא יראה לך שאור בכל גבולך ונאמר שאור לא ימצא בבתיכם".

טעם לבדיקת חמץ

איתא במתניתין ריש מסכת פסחים, "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנה, כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה". רש"י בד"ה בודקין כתב "שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא". הרי רש"י מפרש הטעם של בדיקת חמץ כדי שלא יעבור עליו בשתי הלאוין של בל יראה ובל ימצא. ויש להקשות על רש"י למה לא כתב גם הטעם משום מצות עשה של תשביתו כדכתיב (שמות יב, טו) "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם". וכן הביא בספר החינוך מצוה ט' שיש מצות עשה של תשביתו, והיה לרש"י להוסיף בטעם לבדיקת חמץ גם הטעם של מצות עשה של תשביתו.

והיה אפשר לתרץ על פי דברי השאגת האריה בסי' פ"ב שכתב שנשים אינן מחוייבות במצות עשה שהזמן גרמא, ומצות עשה של תשביתו לא תלוי בלאוין של בל יראה ובל ימצא, ולכן נשים רק מצוין על הלאוין של בל יראה ובל ימצא אבל אינן מחויבות במצות תשביתו, ולכן נקט רש"י רק הלאוין השייכים בין באנשים ובין בנשים.

הגמרא לקמן ו: אומרת "אמר רב יהודה אמר רב הבודק צריך שיבטל", ופירש רש"י שתיכף לאחר בדיקת חמץ צריך לבטל בלבו את כל החמץ הנמצא בביתו. ושואלת הגמרא למה צריך לבטל את כל החמץ, הרי בדק את כל המקומות שיש לו ומתרצת הגמרא "אמר רבא גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה", היינו שיש חשש אולי ימצא חמץ יפה באמצע הפסח ואז לא יוכל לבטלו כי מצאו לאחר זמן איסורו, ולאחר זמן איסורו החמץ אינו ברשותו ולא יוכל לבטלו, לכן יבטלנו מיד כדי שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא במקרה שימצא חמץ באמצע הפסח.

רש"י בד"ה ודעתו כתב "אבל משבטלה אינו עובר בבל יראה ובל ימצא", הרי שבביטול בלבד כבר אינו עובר על בל יראה ובל ימצא.

לפי דברי הגמרא הזו שואלים תוספות על רש"י למה התקינו חכמים בדיקת חמץ הרי לפי הטעם של רש"י שהבדיקה היא כדי שלא יעבר על בל יראה ובל ימצא הרי מספיק שיבטלנו בלבו ולמה הטריחו חכמים בבדיקת חמץ.

ולכן, לומדים התוס' טעם הבדיקה הוא כדי שלא יבא לאכול החמץ. דהיינו כדי שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא סגי בביטול אבל עדיין אולי ימצא אצלו חמץ בפסח, אומנם הוא ביטלו אבל עדיין יש חשש שמא יבא לאכול, ולכן יש לבדוק את הבית לפני הפסח כדי לוודא שאין לו חמץ בתוך הבית בכל המקומות שמכניס שם חמץ במשך השנה כדי שלא יבא לאכול. וכתבו התוס' הטעם למה בחמץ אנו חוששים יותר מכל שאר איסורי אכילה שבתורה כמו איסור נבילה ובשר בחלב ששם אין חיוב לבער את האיסור, אלא אם רוצה יחזיק את האיסור אצלו לעולם. וכתבו הטעם כי שאר האיסורים אסורים לעולם ואין להם שעת היתר כלל מאז שנאסרו אבל חמץ רק אסור בפסח ולא בדילי מיניה אינשי ולכן החמירו יותר בחמץ וחששו שמא יבא לאכול ולכן גזרו החכמים שצריך בדיקת חמץ.¹

לפני שנבא לבאר שיטת רש"י נקדים את דברי הגמרא בדף ד: , "הכל נאמנין על בדיקת חמץ אפילו נשים ועבדים וקטנים", והגמרא אומרת איך אפשר להאמין לקטנים באיסור דאורייתא, הרי אין להם נאמנות, ומבארת הגמרא שמדובר בבית שאנחנו יודעים שלא נבדק והנשים עבדים וקטנים אומרים שהם בעצמם בדקו את הבית, ומכיון שמדאורייתא בביטול בעלמא סגי, ורק מדרבנן חייבים לבדוק את הבית, אנו אומרים שהבעלים בודאי ביטלו, ולכן בדיקת חמץ היא רק מדרבנן והימנוהו רבנן בחיוב דרבנן.

וכתב רש"י בד"ה בביטול בעלמא דכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו והשבתה דלב היא השבתה. הרי שרש"י לומד שמצות תשביתו נעשית בלב שמבטלים את החמץ. וכן מדויק מלשון רש"י בדף ו: בד"ה הבודק שכתב צריך שיבטל בלבו סמוך לבדיקה מיד.

1. עיין בר"ן ריש פסחים שמבאר לשיטת רש"י שמדאורייתא צריך ביעור חמץ זה אפשרי או ע"י ביטול בלב או ע"י בדיקה, ומתניתין איירי היכא שלא ביטל. ועיין עוד בפרי חדש ריש סימן תל"א אם בדיקת חמץ הוא דאורייתא או מדרבנן

ותוספות שם בד"ה חולקין על רש"י וסוברים שמדאורייתא בביטול סגי אינו מפסוק של תשבתו אלא משום שעל ידי הביטול הוא מפקירו ויצא החמץ מרשותו, ואע"פ כשמפקירים חפץ צריך לעשות זאת לפני שלשה, היינו רק מדרבנן אבל מדאורייתא אינו צריך, ולכן ביטול חמץ מדאורייתא לא צריך שיהיה לפני שלשה.

ובקצות החושן סי' רע"ג כתב בדעת רש"י למה לא פירש שביטול הוא מטעם הפקר, משום שהפקר אינו מוציא את החפץ מרשות הבעלים אלא שאסור לחזור בו משום שהפקר הוי כמו נדר ולכן אינו יכול לחזור בו. ולכן רש"י לא פירש משום הפקר, מכיוון שכל זמן שאין מי שיזכה בהחפץ המופקר, עדיין החפץ נמצא ברשות הבעלים אלא שאין הבעלים זוכין בו משום איסור של בל יחל דברו כנדרים.² אבל תוספות לומדים שהפקר יוצא מרשותו לגמרי, ולכן אם הפקיר את חמצו שוב אינו עובר בבל יראה ובל ימצא.

שיטת הרמב"ם מורה כרש"י לגבי ביטול משום תשבתו שכתב בפ"ב ה"א: "מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו" ובהלכה ב': "ומה היא השבתה זו האמורה בתורה היא שייבטלו בלבו ויחשוב אותו כעפר וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל". ובהלכה ג': "ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו וכו'". הרי שלומד כרש"י דמדאורייתא סגי בביטול בלב זה היא מצות תשבתו ומדרבנן צריך בדיקה בכל המקומות שלו.

ועוד יש לפרש בדעת רש"י הדנה הרמב"ם כתב בדין הפקר בפ"ב הט"ז מהל' נדרים דין תורה אפילו הפקיר בפני אחד הרי זה הפקר ונפטר מן המעשרות כמו שיתבאר אבל מדברי סופרים אינו הפקר עד שיפקיר בפני שלשה דין תורה. מבואר בשיטת הרמב"ם שמדאורייתא צריך להפקיר לפני אחד, ולכן הרמב"ם אינו יכול ללמוד שביטול הוא מטעם הפקר, דהרי ביטול הוא בינו ובין עצמו ולא לפני אחרים ולכן סובר שביטול הוא משום תשבתו. וכן יש לומר בשיטת רש"י שהפקר מדאורייתא הוא לפני אחד ולכן ביטול חמץ הוא משום תשבתו ולא משום הפקר.

על כל פנים נמצינו למדים ששיטת רש"י שביטול וקיום מצות תשבתו הוא בלב ולפי תוספות שטעם הביטול הוא משום שנחשב להפקר לכאורה צריך המפקיר לאמור בפה שהוא מפקיר, כי בנדרים אנו סוברים שדברים שבלב אינן דברים.

הכל בו בסימן מ"ח כתב "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר בכל מקום שהיה דרכו להשתמש בו כל השנה וזו היא תקנת חכמים כדי שלא יבא לאכלו אם ימצאנו תוך זמן אסורו שמתוך שהוא רגיל בו כל השנה אפשר שישכח איסורו ויאכלנו ויתחייב כרת מיהו מדאורייתא הבטול בעלמא סגי ליה ואחר הביטול לא יעבור על לא יראה ולא ימצא"

2. מי שמפקיר חפץ, אסור לו לחזור ולזכות בו כי אם הוא יזכה בהחפץ יוצא שהחפץ לא היה מופקר והוא יעבור על איסור בל יחל דברו. עיין בתשובת מהר"י קולון סי' קמ"א.

הרי להדיא שהוא סובר כשיטת התוס', דבכדי שלא לעבור על בל יראה ובל ימצא סגי בביטול וטעם הבדיקה משום שמה יבא לאכלו.

עדיין נשאר ליישב קושיית התוספות על רש"י למה צריך בדיקה בכלל הרי מדאורייתא סגי בביטול וכל בודק צריך שיבטל כדאיתא לקמן דף ו: והנה רש"י שם כתב בד"ה שהבהדק צריך שיבטל בלבו סמוך לבדיקה מיד ואומר כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטיל, הרי דתיכף אחר הבדיקה מבטלו בלבו. ולכאורה לפי רש"י אם ביטל לפני הבדיקה תו אין עליו חובת בדיקה מכיון שאין לו חמץ אבל לטעם התוספות שהבדיקה היא כדי שלא יבא לאכול חמץ אם כן אפילו אם ביטלו והפקירו קודם הבדיקה עדיין מחוייב בבדיקה.

לפי רש"י שתשביתו הוא בלב בלבד יש לומר שלכן מברכין רק על הבדיקה ולא על הביטול, משום שהביטול הוא בלב בלבד ולא תיקנו ברכות על מצוות שבלב. ומצאתי בספר הזכרון 'מבקשי תורה' על מסכת פסחים שהובא מבית מדרשם של חכמי פרוניציא בשם ר' אשר מלוניל דבטול חמץ הוי בלב וכמו הקדש כדכתיב נדיב לב (שמות לה) ולכן אין מברכין על הביטול שהוא בלב ורק מברכין על הבדיקה.

מכיון שרש"י הביטול נעשית בלב אם כן שכח מאוד שאדם ישכח מהביטול בכלל או לא יעשנו כהוגן ולכן תיקנו חז"ל בדיקת חמץ כדי שיהיה מעשה ומתוך כך ידע לזהר בחמץ וגם יבא לבטלו מיד לאחר הבדיקה.

ולפי זה מובן למה לא כתב רש"י במתניתין הטעם של בדיקת חמץ הוא משום תשביתו מכיון שתשביתו הוא בלב ולכן תיכף שביטל בלב אין עליו חיוב בדיקה כלל. אלא דמצות תשביתו מכיון שהיא בלב היא עלול לשכוח לבטל, לכן תיקנו הבדיקה שמתוך כך שהוא עסוק בביעור חמץ גם יבטל לאחר הבדיקה ותו לא עובר על בל יראה ובל ימצא.

בריש פרק ג' של פסחים תנינן ואלו עוברין בפסח, כותח הבבלי ושכר המדי וכו'. ופירש רש"י ואלו עוברין עליהן משום בל יראה ובל ימצא ותוס' לומדים דאין איסור של בל יראה ובל ימצא אלא איסור אכילה גרידא. ויש לפרש שבין לרש"י ובין לתוס' חייבים לבער את כותח הבבלי ושאר דברים שנאמרו במשנה אבל מטעמים חלוקים. לפירוש רש"י שכל הטעם של בדיקת חמץ הוא משום שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא, א"כ כותח הבבלי שעובר לדעת רש"י על בל יראה ובל ימצא חייבים לבער בשעת בדיקה. ולפירוש התוס' שאין עוברים בכותח הבבלי על בל יראה ובל ימצא אלא שיש איסור לאוכלו, לשיטתם אזלי בריש פירקין שטעם בדיקת חמץ הוא כדי שלא יבא לאכלו ולכן חייב לבער כותח הבבלי שמה יבא לאכלו ואע"פ שאינו עובר משום בל יראה ובל ימצא.

במתניתין לקמן: תנינן שמי שלא בדק אור י"ד יבדוק בי"ד לא בדק בי"ד יבדוק בתוך המועד לא בדק בתוך המועד יבדוק לאחר המועד. מה הפירוש של תוך המועד ולאחר המועד? רש"י פירש בתוך המועד בשעה ששית שהוא מועד הביעור, ולאחר המועד משעה ששית עד הלילה. וכתבו התוספות שרש"י

לשיטתו שטעם הבדיקה הוא כדי שלא יעבור בבל יראה ובבל ימצא, אם כן זה שייך דווקא לפני פסח שעדיין לא עבר בבל יראה ובבל ימצא, אבל בפסח עצמו הרי כבר עבר בבל יראה ובבל ימצא, ואם כן למה יבדוק, אבל תוספות שסוברין שטעם הבדיקה הוא כדי שלא יבא לאכלו, אם כן גם בפסח עצמו צריך לבדוק ואם ימצא צריך לבער, וגם לאחר הפסח צריך לבדוק כדי שלא יתערב לו חמץ של איסור בחמץ של היתר.

וכן לומד המהרש"א ברש"י שלכן אינו בודק בתוך הפסח, כי כל הטעם הוא כדי שלא יעבור בבל יראה והרי אם יחפש וימצא חמץ הרי עובר בבל יראה וא"כ למה יבדוק בתוך הפסח. ובקרני ראם פירש דגם אם נסבור כתוספות שטעם לבדיקת חמץ הוא כדי שלא יבא לאוכלו עדיין אפשר לפרש המתניתין כרש"י שחיוב בדיקה היא רק עד פסח בלבד, משום שחמץ בפסח הוא איסור כרת ואם יחפש אחריו וימצא בתוך החג חיישינן שמא יבא לאוכלו ולכן אין לבדוק בתוך פסח.

איתא בגמרא דף ז אמר רב יהודה אמר רב הבחוק צריך שיברך. ויש לחקור מה הדין אם שכח לברך לפני הבדיקה, האם יוכל לברך באמצע הבדיקה או לאחר הבדיקה או לא? בטור או"ח סי' תלב כתב "וקודם שיתחיל לבדוק יברך בא"י אמ"ה אקב"ו על ביעור חמץ שבדיקה זו תחלת ביעור ומיד אחר הבדיקה מבטלו". והב"י הביא בשם הכלבו "אם לא בירך קודם שיתחיל לבדוק מברך כל זמן שלא סיים בדיקתו דכל מצוה שיש לה משך זמן כל היכא דברך מקמי סיום המצוה עובר לעשייתו הוי".

משמע מזה שאם סיים בדיקתו שוב אינו יכול לברך כלל. והב"ח הביא בשם הרא"ש שהבדיקה היא תחילת ביעור חמץ ונמשכת עד סוף שעה חמישית ולכן אפילו אם לא בירך עד לאחר הבדיקה עדיין יוכל לברך עד זמן שריפת חמץ.

ולכאורה יש לתלות מחלוקת זו עד מתי ניתן לברך במחלוקת רש"י ותוספת בטעם הבדיקה. לרש"י שכל הבדיקה היא משום שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא, אם כן, מיד לאחר הבדיקה קיים תקנת חז"ל ותו לא יוכל לברך, ועל המצות עשה של תשבתו גם לא יוכל לברך משום דלשיטת רש"י מקיימים מצות תשבתו בלב, ולא תיקנו ברכה על מצות שבלב. אבל לשיטת התוספות דמצות תשבתו היא עד זמן שריפת חמץ והבדיקה היא רק תחילת הביעור ומטעם שמא יבא לאכלו, אם כן גם לאחר שגמר בדיקתו עדיין יש עליו מצות תשבתו שהיא מצות שריפה לתוספות ולכן יוכל לברך עד שעה חמישית.

על כל פנים למדנו שבכל המקומות שאדם מכניס שם חמץ כל השנה חייב הוא לבדוק לאור הנר אם אין שם חמץ ומחלוקת רש"י ותוספות בטעם הבדיקה, לרש"י הבדיקה היא כדי שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא ולתוספות הטעם שמא מתוך שרגיל לאכול חמץ כל השנה יבא לאכלו גם בפסח ולכן צריך לבער.

בדיקה בביהכ"נ ובית המדרש

בענין הבדיקה בבית הכנסת מבואר בשו"ע סי' תל"א שיש חיוב לבדוק בתי כנסת בליל י"ד ובביאור הגר"א מבואר שהמקור הוא ירושלמי מטעם שהיו נוהגין לעשות סעודות ר"ח וכדומה בביהכ"נ לכן הוא נחשב למקום שמכניסין בו חמץ. במ"א כתב הטעם משום תינוקות שמכניסין שם חמץ. החיוב מוטל על גבאי הביהכ"נ לבדוק, אבל בפוסקים יש מחלוקת האם יש חיוב לברך כשבדוק ביהכ"נ. מכיוון שהחמץ הנמצא שם אינו שלו דעת הערוך השולחן בסי' תל"ג סעיף י"ב היא שאין לברך ודעת שולחן ערוך הרב בסי' תל"ג סעיף ל"ו היא שיש לברך. ואפשר לתלות את שתי השיטות במחלוקת בטעם של בדיקת חמץ. השו"ע הרב שסובר שבדיקת חמץ הוא גם משום שלא יבא לאכלו וכמבואר מדבריו בסי' תל"א סעיף ד', אם כן יש לבדוק גם ביהכ"נ בברכה, אבל הערוך השולחן כתב הטעם שאין לברך בבדיקת ביהכ"נ משום שטעם בדיקת חמץ היא גם כדי שלא יעבור על בל יראה ובל ימצא וביהכ"נ אין לו בעלים ונחשב לבית של הפקר ולכן הבדוק לא יברך, כי גם הגבאי לא חשיב בעלים על החמץ כי לא ניחא ליה לזכות בחמץ

בדיקה ברכב

ר' שלמה זלמן אורבך בספר "מבקשי תורה" וכן בתשובות והנהגות סי' רפ"ז הביאו שחייבים לבדוק את הרכב בליל י"ד, אבל אין לברך על בדיקה זו, דהברכה ניתקנה על בדיקת בתים ולא על קופסאות וכדומה ורכב נחשב לקופסה גדולה.

בדיקה בישיבות ובפנימיות

בשו"ע ריש סימן תל"ז מבואר שמי ששוכר בית לפני חיוב בדיקת חמץ, דהיינו לפני ליל י"ד חיוב בדיקת חמץ מוטלת עליו. לפי זה כתב החזו"א (דינים והנהגות מהחזו"א פי"ז סעיף י"ח) שבחורי ישיבות שנשארים בישיבה וכן תלמידות הגרות בפנימיות מכיון שמשלמים שכר לימוד להנהלה, המקום שהם ישנים שם הוא שכור להם, וחייבים בבדיקה בברכה. ויש חולקים (תשובות והנהגות ח"א סי' רפ"ז) וסוברים מכיון שאין לבחורים קנין בגוף הבית דהרי ההנהלה יכולה להעבירם ממקום למקום אחר, ולכן אין להם לברך כלל ויתכן שאפילו מבדיקה עצמה הם פטורים.

בדיקה במשרד

לפי זה, במשרדו של אדם יש חיוב לבדוק, וכן כתב ש"ב ר' משה שטרנבוך בתשובות והנהגות סי' רפ"ז. אלא ששם איירי במשרדו ששייך לו עצמו. ויש לדון במשרד השייך ברובו לאינם יהודים,

האם יש חיוב בדיקה במקום ששייך לאינו יהודים, הרי אין לו בעלות על המקום בכלל שהרי באפשרות הנהלת החברה להחליף את חדרו.

לפי הטעם שבדיקת חמץ משום בל יראה אינו צריך לבדוק אבל לפי הטעם של שמא יבא לאוכלו צריך לבדוק אפילו במקום השייך ברובו לאינו יהודי בפרט אם בדעתו לבא לעבודה בחול המועד. גם יש לדון שאמנם המשרד או החברה שייכת לאינם יהודים, אבל מכיון שיש לאדם רשות ליכנס למשרד בכל עת שירצה הוא עכ"פ קצת בעלים על המקום ויהיה מחוייב לבדוק את מקומו בלי ברכה.

ועדיין יש לדון באדם שאין דעתו לבא לעבוד בחוה"מ, האם יפטר מבדיקת חמץ וסגי ליה במכירת חמצו של מקום העבודה או לא?

אם כוונתו ליהות בעבודה בחוה"מ אינו יכול למכור את החמץ במקומות אלו שהוא יבא להשתמש בהם בחוה"מ עצמו ולכן יצטרך לבדוק אותם, אלא שאם קשה לבדוק בליל י"ד יוכל לבדוק מקודם.

חיים שטרנבוך נולד בשוויץ, הגיע ארצה בשנת ה'תשנ"ג,

עובד NDS מתחילת שנת 2005 במחלקת SDU בקבוצתו של חיים ברודצקי.

במהדורה הקודמת של חידושי תורה @NDS התפרסם מאמר שלו בנושא פרוהבול ושביעית.

